

М. М. ЛУЧКАЙ – ВИДАТНИЙ УЧЕНИЙ-СЛАВІСТ ХІХ ст. (ДО 210-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

ДАНИЛЮК Д.Д.,

КУРАХ Л.В.

Сьогодні нашому народу повертаються несправедливо забуті імена вчених, а їхня наукова спадщина стає доступною для широкого загалу, завдяки чому історія перестає бути безіменною і безрідною. Таким є ім'я М. Лучкай. Про його наукову діяльність уже чимало сказали як наші [1], так і зарубіжні вчені [2], але для масового читача вона все ще залишається маловідомою. Останній фактор у поєднанні з відзначенням ювілейної дати зобов'язує нас ще раз окреслити велич цієї, без сумніву, значущої постаті на науковому обширі не тільки Закарпаття, а й усього слов'янського світу ХІХ ст.

Михайло Михайлович Лучкай народився 19 листопада 1789 р. в “чисто руськім селі” Великі Лучки на Мукачівщині у багатодітній сім'ї священослужителя Михайла Попа і Марії Дзямко [3] – “руських родичів”, де “натурально возрос як щирий русин” [4]. Від назви рідного села згодом прийняв псевдонім Лучкай. Першим його учителем був місцевий дяк, який навчав дітей у “своєї приватній квартирі початкової віри, молитви і подобоного”. Із здобутими знаннями здібний юнак приїжджає в Ужгород, вступає до гімназії, а після успішного її закінчення вивчає філософію у Великому Варадині (нині – Орадея в Румунії), а з 1812 р. по 1816-й р. навчається у Віденській греко-католицькій семінарії – “Barbareum”. Як пише його перший біограф В. Гаджега, “вернувся до отчизни з немалою похвалою”, що й закріпило єпархіальне керівництво, і його призначають бібліотекарем і архіваріусом при Мукачівській греко-католицькій єпископській канцелярії, а згодом – секретарем єпископа Олексія Повчія. Так молодий богослов поряд з відповідальною роботою дістав доступ до єпархіального архіву і можливість брати участь у зарубіжних поїздках. Він на власні очі побачив демократичні перетворення в європейських країнах, відчув дух національного відродження слов'янських народів Ав-

стрійської імперії. А незабаром йому випало щастя жити й працювати (1829-1830 рр.) в італійському місті Лукка. Перебуваючи далеко від рідного краю, йому “дуже лежала на серці честь і повага власного народу”, він жадібно сприймає надбання передової європейської науки, запалюється бажанням покласти свої труди на вівтар перемоги національної самоосвіти закарпатських русинів. Церковна газета у 1858 р. відзначала, що він “к своему народу питал самое теплейшее чувство. О нем имел он возвышенное понятие, усваивая... доблести, обещающие ему блистательную будущность” [5].

Життя і діяльність М. Лучкай припадають на період національного відродження слов'янських народів як Австрійської, так і Російської імперій.

Пригнічені народи, натхненні ідеями французького просвітництва, рішуче виступали за злам феодально-кріпосницької системи гноблення і абсолютистсько-монархічного політичного устрою, за торжество омріяних людством ідей свободи, рівності і братерства. Вони по-повому почали дивитися на себе і світ, повірили у власні сили, зацікавилися своєю історією, мовою і культурою.

Багатомільйонні віками поневолені слов'янські народи свої національні почуття найбільш виразно виявили через відродження рідної мови і літератури як важливого засобу консолідації нації. Першими на цей шлях стали чехи і словаки. Біля коліски їхнього національного відродження стояли Й. Добровський (1753-1829) – засновник наукової славістики, автор праці “Історія чеської мови і літератури”, Ф. Палацький (1798-1876) – родоначальник романтичної історіографії, видатним представником якої був П. Шафарик (1795-1861), котрий працює “Слов'янські старожитності” (1837) сколихнув увесь слов'янський світ. Він обґрунтував думку про автохтонність слов'янства у

України з найдавніших часів до кінця 60-х років XVIII ст. і яка залишилася в рукопису. А перше її видання у 1846 р. стало бібліографічною рідкістю і тільки в 1991 р. вона перевидана масовим тиражем.

Отже, хвиля національного відродження охопила всі слов'янські народи і неслов'янське населення суміжних із Закарпаття територій.

Яке ж місце Закарпаття в загальноєвропейському історико-культурному процесі?

Факти свідчать, що цей край не був ізольований від цивілізаційного процесу. Ідеї західноєвропейського просвітництва знайшли благотворний ґрунт і в цьому куточку української землі, який входив до складу Угорського королівства, а разом з ними – до Австрійської імперії. Прогресивна частина інтелігенції активно працювала над пробудженням національної самосвідомості свого народу шляхом розвитку освіти, рідної мови. Політикою освіченого абсолютизму уміло скористався єпископ Мукачівської єпархії А. Ф. Бачинський. Він правильно зрозумів, що для збереження національної ідентичності важливим засобом є збереження і розвиток рідної мови, духовного життя взагалі. За його сприянням значно розширилася шкільна мережа, наприкінці XVIII ст. кількість шкіл досягла майже 200.

А. Бачинський багато сприяв навчанню закарпатської молоді у навчальних закладах Австрії, створював умови для розвитку наукових знань. Завдяки цьому значно посилився інтерес до рідної мови, і Арсеній Коцак у 70-х роках складає граматику “Школа или училище граматики руской...”. За оцінкою спеціалістів, усі її варіанти – це “перша (і єдина) спроба підготовки граматики церковнослов'янської мови на Закарпатті є, безперечно, дуже важливими пам'ятками духовної культури цієї гілки українського народу” [11]. Він особливо піклувався про формування історичної пам'яті народу, поширення серед нього історичних знань. З цією метою він значно збагатив єпархіальну бібліотеку, поповнивши її фонди стародавніми рукописами, першодруками, рідкісними книгами, зокрема, історичного змісту, з України і Росії та багатьох європейських країн. Він заклав основи єпархіального архіву “ради беспечнейшаго і достовернейшаго сохранения” різних документів з історії “церквей или парохій

или маестностей их дотычутся” [12]. Завдяки цьому було започатковано формування джерельної бази для вивчення різних аспектів духовного життя краю. Розпочалася робота по виявленню і систематизації документальних матеріалів з історії мукачівської єпархії [13], мукачівського [14] та інших монастирів [15], окремих парафій [16].

Накопичення історичних знань, перші спроби їх втілення у формі покрайних записів та літописних записок, формування джерельної бази – все це сприяло зародженню праць з історії Закарпаття. І наприкінці XVIII ст. з'являються рукописні твори Д. Бабілі та І. Пастелія.

Хоч у них переважають питання історії церкви та релігійних відносин, все ж таки вони містять елементи наукового дослідження, викристалізовується концепція походження роду закарпатських русинів із східнослов'янського кореня. Саме це не відповідало інтересам правлячих кіл Австрії, йшло в розріз з твердженням офіційної історіографії про нібито якусь регіональну різновидність русинів серед інших народів Австрійської імперії. Тому чимало історичних праць так і залишилось у рукопису.

Натомість активізувалась угорська історіографія. Один з її фундаторів, професор Пештського університету С. Катона протягом 1779-1817 рр. видав 42-х томну працю латинською мовою “Критична історія королівства Угорщини змішаного походження, створена на основі вітчизняних та зарубіжних істориків” [17]. Будучи прихильником політики династії Габсбургів, висновок робив з огляду на вимоги офіційної австрійської історіографії. Інший угорець, А. Дечій, намагався довести, буцімто русини Закарпаття прийшли на свою територію не раніше, як разом з угорцями. Згадуваний трансільванський єпископ І. Баттяні у праці “Канонічні закони Угорського королівства” [18] заперечував існування Мукачівського єпископату східного (грецького) обряду, а Ф. Корятович, мовляв, був не “dux Munkacsiensis” (“князем Мукачівським”), а лише “dux Podoliae”.

Правда, були й такі дослідники, які справедливо вказували на генетичну спорідненість закарпатських русинів із русинами за Карпатами. Це, зокрема, Матей Бел, словак за походженням, ректор Братиславського університету. Свою тезу підтверджував

фактом поширення на Закарпатті ще у XVII ст. етнонімів “Україна”, “українці” [19]. Автор першої друкованої праці з історії України “История Малой России” Д. Бантиш-Каменський цю етнічну спорідненість русинів по обидва боки Карпат підтверджував спільністю мови. Він писав: “Сведущие люди находят нынешнее малороссийское наречие сходным с тем, коим говорят венгерские россияне, известные под именем карпатороссов” [20].

Таким чином, на кінець XVIII ст. визріли всі умови для появи наукових досліджень з історії Закарпаття. Таке дослідження і вийшло у світ з-під пера закарпатського автора І. Базиловича – “Короткий нарис фундації Федора Корятовича”, ч. I, II, III.- Кошице, 1799.- 451 с.; ч. IV, V, VI.- 1804-1805 (411 с.). Головне те, що автор відійшов від середньовічного світосприймання історичного процесу, намагався осмислити реальність шляху історичного розвитку Закарпаття. Своєю появою праця заявила про існування закарпатських русинів як частки східних слов’ян зі своєю історією і культурними устремліннями [21]. Тепер завдання полягало в тому, щоб цю концепцію покласти на цілковито наукову основу і, спираючись на ширшу джерельну базу, розкрити багатогранність історії Закарпаття у взаємозв’язку з історією сусідніх народів і тим самим піднести закарпатську історіографію на якісно вищий щабель. Із цим історичної ваги завданням блискуче справився М. М. Лучкай.

Шлях до світла і знань М. Лучкай вбачав у розвитку рідної мови і ввійшов в історію як відомий мовознавець свого часу. Ще у 1815 р. він склав рукописну розвідку про ефіопські мови – “Словник і алфавіт” (нині зберігається в бібліотеці Ужгородського університету) [22], за що фахівці вважають його чи не першим ефіопістом в Україні [23]. Склавав він і “Перспект русько-латинсько-угорсько-німецького словника на основі священних та літургійних книг”. Та свої мовознавчі здібності він вирішив втілити у граматику рідної мови, щоб, як пише В. Гаджега, “підняти честь свого руського народу”, щоб русини “знали свой язык і так могли культурно и науково поднятися” [24]. Інший дослідник, В. Погорелов, справедливо відзначив, що “под благословенным небом Италии не только не забыл о нем (народе), но и на чужбине болел за него, видя, что об

этом народе не знают даже в ученом мире, что даже такой известный славист, как Шафарик, называет Карпатскую Русь – “terra incognita” [25]. От чому М. Лучкай так завзято взявся за створення граматики рідної мови. Адже на початку XIX ст. всі слов’янські будителі саме у цьому вбачали головний засіб формування національної свідомості.

Зусилля М. Лучкай завершилися успіхом – у 1830 р. в Будині вийшла його “Грамматика слов’яно-руська” латинською мовою, яка народу принесла користь, а її автору заслужену славу. Це була перша граMATика для русинів всієї Австрійської імперії. Нагадаємо, що першу граматику для чехів німецькою мовою видав Й. Добровський у 1809 р., а в Галичині перша друкована граMATика української мови Й. Левицького вийшла після Лучкаєвої, у 1834 р. У “Граматиці” М. Лучкай зробив важливий висновок про те, що мова закарпатських русинів та ж сама, “яка вживається, крім Малоросії, Польщі, ще в Галичині, Волині та Буковині, і звідси через південний бік Карпатських гір, або верхню Угорщину, по Спиш” [26].

“Грамматика слов’яно-руська” М. Лучкай дістала високу оцінку з боку відомих учених-мовознавців. Член “Руської трійці” у Львові Іван Вагилевич у листі до М. Погодіна у 1836 р. писав: “Это творение по сию пору одно из самых лучших в своем роде” [27]. А Маркіян Шашкевич вважав її кращою за граматику Й. Левицького. Місце М. Лучкай серед мовознавців, не знаючи, що на Закарпатті теж існувала рукописна “Грамматика руська” Арсенія Коцака, визначив у 1903 р. О. Маковей: “Сі три граматики: Могильницький, Лучкай і Левицький – се так сказати б, найстарша школа граматична у прикарпатській Русі” [28]. До 100-річчя “Граматики” М. Лучкай товариство “Просвіта” видало науковий збірник, у якому І. Панькевич, Ф. Тіхий, В. Сімович розглянули різні її аспекти [29] і в цілому правильно оцінили його внесок в історію українського і всього слов’янського мовознавства. У виданні “Карпаторусский сборник” (Ужгород. 1931) опубліковані дві статті – Г. Геровського і Р. Плетньова, позначені впливом москвофільства [30]. А в 1989 р. “Грамматика” М. Лучкай із докладною вступною статтею П. Лизанця була видана українською мовою [31].

Та своє ім’я М. Лучкай обезсмертив монументальною шеститомною працею “Істо-

рія карпатських русинів” на 1645-и сторінках, включивши до неї як п’ятий том твір І. Пастелія, в якому описані події на Спіші (Словаччина) [32]. Про долю рукопису вже розповідав Ю. М. Сак, під керівництвом якого вчені Ужгородського університету А.М.Ігнат, М.В.Орос, Й.О.Баглай, О.І.Яцина, О.В.Барбід, Е.В.Швед, Х.Р.Гриньків дешифрували і переклали на українську мову. А за благородну працю – публікацію рукопису взялися науковці Музею української культури у м. Свидник (Словаччина) на чолі з його директором М. Сополігою, які вже видали п’ять томів [33].

Учений поставив перед собою благородну мету: довести, що Закарпаття, цей одвічно слов’янський край, має своє ім’я, свою історію, щоб країни знали, якого вони роду й племені, і представити їх науковому світу. Як же впорався вчений з цим завданням?

У шеститомній “Історії карпатських русинів” досліджується цілий комплекс питань від первісного заселення території історичного Закарпаття, соціально-економічного, політичного і культурного розвитку краю до початку ХІХ ст. У тогочасній історіографії праць з подібним спектром питань не було. Тому автор й зіткнувся з рядом труднощів, про що зізнається згодом: “Першопочатки народів і племен, загублені у сивій давнині, ховаються від допитливих істориків, і жоден із них не був і не буде настільки щасливим, що й висвітлив усе неясне, розвіяв сумніви, викрив приховану правду і, таким чином, задовільнив своє та інших бажання” [34]. Він усвідомлював, що єдине джерело з давньої історії слов’ян – твори античних, візантійських і західноєвропейських середньовічних авторів Геродота, Діодора Сицилійського, Страбона, Йордана, Прокопія Кесарійського, Костянтина Багрянородного та інших – значно грішить суб’єктивізмом і тому ставився до нього критично. Зате він сповна використав матеріали архіву Мукачівської єпархії, літературу бібліотек Рима, Флоренції, Лукки, давньоруські й угорські літописи, польські хроніки. Науковістю відзначається історіографічний аспект праці. Дослідник веде дискусію і знайомить нас з такими відомими істориками як М. Карамзін, Ф. Байєр, А. Шлецер, Й. Енгель, І. Фесслер, С. Катона, Й. Балайті та ін.

У першому томі “Історії карпатських русинів” досліджується період від найдавні-

ших часів до Х ст., тобто до приходу на Закарпаття угорців. Тут охарактеризовано життя, побут багатьох племен, які населяли широкі простори між Карпатами, Дунаєм і Чорним морем. Оскільки археологічних даних було ще обмаль, то свої висновки щодо первісного заселення краю він підтверджує етимологією оронімів, гідронімів, стнонімів та антропонімів [35]. Це дало можливість зробити переконливий висновок про автохтонність закарпатських русинів, оскільки народ тут “первісні назви місцевостей, гір, річок зберігає аж по сьогодні: Поляна, Бистра, Люта, Тиха, Голубина, Березна. Отже, поки хтось не доведе, що тут існував інший народ ніж руський (слов’янський), і назви поселень, гір і племен були іншими, до тих пір русини залишаються аборигенами своїх країв...” [36]. Однак брак достовірних доказів змусив М. Лучкаю дотримуватись помилкової тези в тогочасній літературі про те, що слов’яни – “нащадки гетів, даків і язигів та сарматів”.

М. Лучкаю був добре обізнаний з європейською історією, а тому зумів правильно виокремити в ній головні події, зокрема створення східнослов’янської держави – Київської Русі, поширення християнства у слов’янському світі тощо.

Ширше коло питань і більш аргументовано досліджується у другому томі “Історії карпатських русинів”, що хронологічно охоплює період з кінця ІХ до ХVІІ ст. Одна з головних подій, яка змінювала співвідношення сил у південній Європі і її політичну карту, був прихід угорців у Тисо-Дунайську низовину і формування тут Угорської держави з кінця ІХ ст. Дослідник зробив важливий висновок про те, що угорцям, на відміну від інших кочівників, в епоху Великого переселення народів вдалося побудувати державність тому, що вони “не ждали людської крові, але шукали дружи”, вступили у мирне співжиття з сусідніми народами.

Достатньо відображена така проблема, як місіонерська діяльність святих Кирила і Мефодія у Великоморавській державі і її вплив на Закарпаття. У тісному взаємозв’язку з історією Литовської і Галицько-Волинської держави розглядається діяльність у краї Федора Корятовича. Дослідник представив його як достойного воїна, мудрого господарника та культурно-освітнього діяча. Але підтримує помилкове твердження І. Ба-

зиловича про автентичність грамоти Ф. Корятовича 1360 р., яку той нібито дав монахам Мукачівського монастиря на право збирання податків з навколишніх сіл.

Особлива заслуга М. Лучкай в тому, що він звернувся до соціально-економічного становища селянських мас, визначив причини антифеодальних виступів та національно-визвольної боротьби угорського народу. Він докладно характеризує початок, хід і наслідки селянської війни під проводом Д. Дожа в 1514 р. Причину виступу селян справедливо вбачав у посиленні феодально-кріпосницького гніту. Причому, М. Лучкай не вважав селянське повстання позитивним соціальним явищем і змальовував його не в романтичному стилі, а таким, яким воно було в дійсності. Повстанці, охоплені ненавистю до існуючих порядків, “куди йшли, розповсюджували пожежі, руйнування і вбивство... розкрадають будинки могутніших і передають їх на вбивство” [37], а “після розповсюдження по королівству вістки про жахливу сцену, поширюється страх і паніка, сам двір здригнувся” [38]. М. Лучкай не приховував і жорстокості розправи властей над переможеними повстанцями: “дворянський стан, зібравшись 1514 р., засудив бунтівників, щоб винагородити всі шкоди, заподіяні дворянам, або в будівлях, або в речах, або в худобі, або що пропало із речей домашнього вжитку, те поверталось оцінене в приблизній ціні” [39]. Він не просто констатує заходи, вжиті властями, а й висловлює своє ставлення до них і вказує, як вони вплинули на становище селянства. Після цього “ще більш обтяжною була доля селян, тому що були кинуті у вічне рабство. Панщина, дев'ятина та безліч інших труднощів накладено на них. Селяни, підкорені цим суворим законам, тоді не тільки збідніли, але ще й тепер оплакують свою нещасну долю” [40].

Дослідник дійшов висновку, що після придушення селянської війни під проводом Д. Дожі селянство Угорщини, в тому числі й Закарпаття, було остаточно закріпачене. От його висновок: “Сьомим декретом Ладислава II від 1514 р. селянство, приречене на постійне рабство, було позбавлене також всякої свободи особи. Якщо хтось і виділявся мужністю, не міг покращити своє положення, якщо не було згоди пана” [41]. Нагадаємо, що в українській та російській історіографії того часу взагалі не порушували

питань соціально-економічного становища селянства та його боротьби проти феодально-кріпосницького гніту. Зосередження М. Лучкаєм уваги на цій проблемі і розуміння ним ролі народних мас свідчить про прогресивність його методологічних підходів до історичного процесу.

Такою ж новизною відзначаються його підходи до висвітлення політичного становища Закарпаття і всієї Угорщини в XVI-XVII ст.ст. Він правильно визначив основні риси цього становища: масові антифеодальні рухи, поразка Угорщини від турків під Могачем у 1526 р. та релігійні війни, спричинені реформацією Лютера. Все це призвело до великого кровопролиття на угорській землі, звороб та голодомору. У праці М. Лучкай знаходимо реальне відображення дійсності. Він справедливо назвав той період “нещасною добою”, історія якої “не розповідає ні про що інше, тільки про вбивства людей, про руйні міст і пожежі сіл” [42].

Дослідник позитивно оцінює боротьбу народу проти австрійського панування у XVII ст. Виступ під проводом І. Текелі він назвав “лютим повстанням”. Перед читачем постають великі масштаби антигабсбурзької війни і жорстокість розправи австрійських властей над її учасниками: “Притисянські краї з одного і другого боків 1673 р. стають ареною війни і взаємних вбивств. Кошицький цісарський гарнізон визначає незвичайну суму грошей як гонорар для того, хто уб'є повстанців або доставить спійманих... Полонених садять на палю” [43]. На цьому фоні ще виразнішою постає позитивна оцінка таких організаторів боротьби проти Габсбургів, як Бочкаї, Заполі, Текелі, і особливо Ілони Зріні.

Слід підкреслити той факт, що закарпатському вченому не байдужі інтереси угорського народу, він подає цілісну картину його боротьби за визволення з-під влади Габсбургів і на початку XVIII ст. Ця тема є одною з головних у третьому томі “Історії карпатських русинів”. Ця сторінка історії угорців і героїчна, і трагічна. “Знову стали кривавими рани угорського народу”, – пише автор. Він зазначив надання допомоги з боку представників інших народностей – русинів, румунів, а також навіть монахів. У праці докладно подано біографію вождя національно-визвольної боротьби – Ференца Ракоці II. Він характеризується як захисник

національних інтересів, котрий насмілювався вступити у відкриту важку боротьбу проти австрійського двору. Не випадково власті встановили винагороду – 10 тисяч форинтів тому, хто доставить його живим, або 6 тисяч тому, хто принесе його голову. Читача захоплює документальна розповідь про битви куруців з австрійцями поблизу Берегова, Вар, Довгого. Характерно, що всі ці події висвітлюються на фоні міжнародних відносин, зокрема дипломатичних зв'язків Ференца Ракоці II з Францією, Польщею та Росією, що свідчить про неабияку ерудицію дослідника.

М. Лучкай настільки проїнявся прагненням угорців до свободи і незалежності, що не побачив справжніх причин їхньої поразки. Він помилково вважав, що такою причиною було оголошення імператором амністії для всіх повстанців, яка, мовляв, і відвернула їх від боротьби [44].

Заслуга М. Лучкай в тому, що він в «Історії карпатських русинів» вперше порушив проблему суспільно-політичного та культурно-освітнього життя на Закарпатті, про що йдеться мова в основному в IV і V томах. Він добре усвідомлював, що ці процеси відбуваються під оболонкою релігійних відносин, за якими приховані економічні та політичні інтереси різних держав і, насамперед, Австрії. Активним провідником цих інтересів було Егерське єпископство. Тому в праці документально відображено багаторічні змагання двох релігійних центрів – Мукачівського (грецького обряду) і Егерського (латинського обряду) єпископатів за оволодіння світоглядом закарпатців. Адже від перемоги того чи іншого значною мірою залежало формування національної свідомості закарпатських русинів.

М. Лучкай як об'єктивний дослідник не стоїть на боці жодної з цих сторін, а тільки безпристрасно викладає суть змагань між ними. Вони загострювалися через те, що після укладення Ужгородської унії в 1646 р. егерські єпископи «нічого не зробили, не доклали жодних зусиль, нарешті не пропускали жодної можливої нагоди, щоб саме підкорити мукачівських єпископів і зробити їх своїми залежними вікаріями». Тому видається справедливою боротьба закарпатського духовенства за канонізацію Мукачівської єпархії. Це зрозумів навіть Й. де Камеліс, призначений Римом мукачівським єписко-

пом у 1690 р. М. Лучкай відає йому належне, що він своєчасно розгледів дії егерців, які були «скеровані більше на пригнічення, ніж на піднесення культури священників і свого народу», бо намагалися викоренити східнослов'янський обряд. Й. де Камеліс і започаткував змагання за канонізацію Мукачівської єпархії. Його заслуга і в тому, що, утверджуючи унію, домігся зрівняння у правах руського духовенства із латинниками, сприяв розвитку освіти: видає букварі, підручники, домагається заснування на території Мукачівської єпархії друкарні з кириличним шрифтом тощо.

М. Лучкай подає яскраву картину культурно-освітнього життя на Закарпатті, характеризує внесок мукачівських єпископів у його розвиток, зокрема М. Ольшавського, І. Брадача, і, особливо, А. Бачинського, який успішно завершив змагання за канонізацію єпархії.

Автор узагальнює своє дослідження історії релігійних відносин таким повчальним уроком: «Фатальна ця епоха і багато років вона принижувє духовенство і руський народ, поки нарешті те ж духовенство і народ, як ізраїльтянин, врятований з вавилонського полону» [45]. Своєрідним наказом для нащадків звучать з глибини віків слова закарпатського вченого про те, що чвари на релігійній основі «шкідливі для загального добра, а для народу скандальні» [46].

М. Лучкай порушив ще одну важливу проблему – розвиток освіти й науки на Закарпатті. Наведений ним матеріал, що тільки сьогодні став доступним широкому колу дослідників, цілковито спростовує твердження радянської історіографії про те, що Закарпаття в минулому – це земля без імені і суцільної неписьменності, а його трударі тільки те й робили, що покійрно стогнали під ярмом кріпацтва, улесливо служили своїм і чужим панам. З праці дізнаємося, що навіть в умовах феодално-кріпосницького гніту, політичного безправ'я в Закарпатті була ціла когорта діячів, які сповна віддали свій щедрий талант розвитку освіти, науки, культури в рідному краї.

У четвертому томі «Історії карпатських русинів» подано біографії і охарактеризовано наукову та педагогічну діяльність 54 «славних мужів, які процвітали у всій колишній мукачівській єпархії» у XVII-XVIII ст., а також усіх докторів філософії, профе-

сорів мукачевських шкіл [47]. Серед них Г. Чирський, І. Блажовський, І. Кутка, Г. Дешко, Д. Бабіля та ін. Вони здобули освіту у навчальних закладах Трнави, Кошице, Відня і вдало "поєднували святість шановної науки із поважністю і строгістю моралі".

Портрет М. Лучкая як вченого був би далеко не повний, якби не вказати й на інші аспекти його наукової діяльності, зокрема філософський. У його науковій спадщині вирізняються елементи діалектичного підходу при аналізі економічних і суспільно-політичних явищ. Заслугують на увагу його твердження: "жодна річ не стане ясною, якщо виривається із свого порядку" і речі, "складені в належний порядок, звичайно, стають ясними" [48].

Ще й понині рука дослідника, якщо не рахувати розвідок у діаспорі, не торкалася такого твору М. Лучкая, як "Церковні бесіди", що написані церковно-слов'янською мовою і видані в 1831 р. Вони розкривають суть основних морально-етичних принципів християнської віри, проіняті гуманізмом, любов'ю до ближнього, милосердям. М. Лучкай виступає як істинний гуманіст, вихований на ідеях західноєвропейського просвітництва. Актуальними і сьогодні залишаються такі його слова: "Цілісність та безпека держав ґрунтується на взаємній любові співгромадян". Він учив: "тільки моральність треба цінувати, аморальність зневажати і викорінювати найбільш діючими засобами, якими тільки можна" [49]. Злитість в особі М. Лучкая вченого-науковця і громадянина-гуманіста вдало охарактеризував відомий сучасний літературознавець Д. Федака: "Голос Громадянина, Людини часто вривається в аналітичний виклад літописця-історика. Разом з далекими пращурами і предками він

Сторінка чорнового варіанту праці М. Лучкая «Історія карпатських Русинів».

переживає все, що трапляється на історичних шляхах. З періоду раннього феодалізму вболіває за гірку кріпацьку долю селянства, яка мало різнилася від його батьків, рідних, парафіян. Йому болять негоди воєн, що точилися на терені краю, епідемії та голодомори, коса смерті яких спроваджувала на той світ добрих і злих, дорослих і малят, чвари і аморальність конкретних осіб вищого світу" [50]. Отже, аналіз наукової спадщини М. Лучкай свідчить про нескороминушість її признання.

Теоретико-методологічна концепція історичного дослідження закарпатського вченого була набагато прогресивнішою, ніж українська та російська дворянська історіографія першої половини XIX ст. Так, найвідоміший представник її М. Карамзін свою багатом-

ну “Історію государства Российского” присвятив “государю-императору” і вихваляв царів та царських вельмож, не спроможний побачити за блиском їхніх постатей справжнього творця історії – народу, в тому числі і російського. Він категорично заявляє: “История народа принадлежит царю” [51]. Академік Д. С. Лихачов у передмові до “Історії...” визнав, що “держава... заслоняла навіть народ, простих людей, принаймні” [52]. А яка широка панорама історії багатьох народів у праці М. Лучкая! Він вважає за необхідне писати історію народу, навіть малого, бо вона “проливає світло на славніший народ”.

Не підлягає сумніву той факт, що в українській та російській дворянській історіографії домінував патріотично-монархічний напрям (який захищав непохитність самодержавства і кріпосницьких відносин), а в науковій спадщині М. Лучкая – патріотично-демократичний. Якщо М. Карамзін, наприклад, захоплено проголошував: “Бодрствуйте, монарх возлюбленный”, то М. Лучкая приваблювали такі вирази: “Хай буде знищена сама королівська влада!”, “Треба скинути ярмо поміщиків”, “Хай перестануть існувати графи, барони і знать. хай називаються лише громадянами і селянами” [53]. Ці думки закарпатського вченого співзвучні основним положенням документа Кирило-Мефодіївського товариства (1846-1847 рр.) “Книги буття українського народу”, в якій, зокрема, висловлюється надія на те, що “повстане Слов’янщина, і не зостанеться ні царя, ні царевича, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні селянина, ні холопа...” [54].

Скромний закарпатський учений в осмисленні історичного процесу, у методиці свого дослідження піднісся вище і від автора першої у вітчизняній науці праці з історії України Д. М. Бантиша-Каменського (“История Малой России”. Москва, 1822), котрий, хоч і порушив низку актуальних проблем, але народу відводив другорядне місце. Наприклад, повсталих селян він називає “толпы вооруженных крестьян”, свободолюбних горців Кавказу – “хищниками”, а учасників польського повстання 1830 р. – “мятежниками”, і лише через те, що ті не визнавали “подданства государя императора” [55]. А з якою симпатією М. Лучкай пише

про повсталих селян, їхніх ватажків – Дерда Дожу, Томаша Ессе, Альберта Кіша, Михайла Паппа, героїчні бої куруців проти австрійських військ, визвольну війну угорського народу під проводом Ференца Ракоці II проти Габсбургів, подає докладні біографії багатьох з них.

Заслуговує на увагу і той факт, що М. Карамзін і Д. Бантиш-Каменський, як і інші дворянські історики, писали історичні праці на замовлення монарха і високоставлених чиновників у руслі їх великодержавницьких поглядів. А їх попередник І. Болтін відверто зізнається, що для історії найбільш важливим є “опис характерів государів безсмертя достойних, їх мудрі роздуми”. М. Лучкай же свою “Історію...” писав об’єктивно, відображуючи багатогранність історичного процесу, що не відповідало інтересам правлячих кіл Австрійської імперії. Тому вона й не побачила світ за життя автора, хоч і була підготовлена ним до друку, а сам, замість винагороди, потрапив в опалу, яка передчасно звела його в могилу.

Теоретико-методологічна концепція закарпатського вченого відображала нові прогресивні віяння, що народжувалися в історіографії під впливом західноєвропейського просвітництва. Вони звертали увагу дослідників на роль в історії народу, що було новим у розумінні історичного процесу. Адже такий представник суспільно-політичної думки в Росії першої третини XIX ст. як письменник-демократ М. Тургенєв іронічно зауважував: “История народа принадлежит народу – и никому более. Смешно дарить ею царей. Добрые цари никогда не отделяют себя от народа” [56]. Французький просвітитель Ф. Вольтер (1694-1778 рр.) справедливо зазначав: “Я бачу майже повсюдно тільки історію королів, я хочу написати історію людей” [57]. Інший історик – просвітитель Франції, О. Тьєррі (1795-1856 рр.), ще більш критично поставився до методу історичного дослідження: “Історія Франції, котру ми знаходимо у сучасних письменників, не є ні справжньою історією країни, ні національною, ні народною історією... Нам не вистачає історії громадян, історії підданих, історії народу” [58]. М. Лучкай дав модель такої історії народу. Це наблизило його до представників демократичного папряду в європейській історіографії періоду Реставрації – О. Тьєррі, Ф. Гізо, Ф. Міньє, А. Тьєра.

Про прогресивність методології історичного дослідження М. Лучкая свідчить і введення ним у науковий світ нової понятійної та категоріальної термінології, що також наблизило його до західноєвропейської історіографії. Він оперує такими категоріями як “соціальне становище”, “політичне становище”, “селянське повстання”, “революція куруців”. Нагадаємо, наприклад, що в чеській історіографії Е. Арнольд (1800-1869 рр.) термін “селянська війна” вжив пізніше, у 1848 р.

Під впливом прогресивних західноєвропейських віянь М. Лучкай перейшов від романтичного стилю до науково-критичного дослідження історичного процесу. Його “Історія ...” не компеляційна, а оригінальна праця, побудована в результаті дослідження значної кількості як вітчизняних, так і зарубіжних архівів, наявних на той час опублікованих матеріалів, творів античних авторів, досягнень сучасної йому історіографії. Його науковий підхід примітний особливо при використанні джерел, за некритичне ставлення до яких справедливо критикує І. Базилевича і особливо Й. Балайти [59].

Вчений доклав воістину титанічних зусиль, щоб створити наукову історію свого народу. І зробив це з таким блиском, що набагато випередив свій час і вийшов далеко за межі просто дослідника історії Карпатського регіону.

Учений зібрав найкращі досягнення мовознавчих, етнографічних і особливо історичних досліджень і через призму наукового підходу до вивчення минувшини створив для сучасників “Граматику слов’яно-руську”, а для нащадків – “Історію карпатських русинів”. Якщо І. Базилевич заклав основи закарпатської історіографії, то М. Лучкай підняв її на якісно вищий рівень.

Шеститомна “Історія карпатських русинів” М. Лучкая – перша широкопланова синтетична праця з історії Закарпаття. Вже сам метод вивчення історії краю через такі складові як соціально-економічне, політичне і культурно-освітнє становище, до того ж на тлі загальноєвропейського розвитку, свідчить про її наукову новизну і прогресивність поглядів вченого на історичний процес. Цілковитою новизною відзначається

характеристика тяжкого становища селянства, юридичного оформлення кріпацтва, його антифеодальних рухів і участі в національно-визвольній боротьбі угорського народу проти гніту Туреччини і Австрії. Ніхто до нього (і мало хто після нього) не дав такої глибокої оцінки подіям в історії Закарпаття в контексті історії сусідніх народів. Він також успішно виконав місію першого посланця Закарпаття в Італію для піднесення честі і гідності свого народу, інтегруючи його в загальноєвропейську культуру. Газета “Літературна неділя” у 1943 р. справедливо відмічала, що М. Лучкай і В. Довгович “зуміли западну культуру не тільки присвоїти, але й прискількити її до свого рідного пня” [60].

Звичайно, не всі висновки, зроблені в “Історії карпатських русинів”, відповідають вимогам січасного стану науки. Однак багатуща джерельна база, новизна порушених проблем і прогресивна методологія їх вирішення ставлять її в число кращих здобутків не лише української, а й загалом слов’янської історичної науки, а її автора – в ряд відомих вчених-славістів ХІХ ст., які здобули визнання ще за життя. Зустрітися з М. Лучкаєм вважали за необхідне всі вчені, які перебували на Закарпатті: російські (І. Срезневський), українські (Я. Головацький), польські (А. Кухарський), словацькі (Б. Носак-Незабудов) та інші. Його наукові здобутки високо цінували слов’янські будителі Ян Коллар і Павло Шафарик. Його ім’я вписане на сторінках альманаху “Русалка Дністровая” [61], що був виданий “Руською трійцею” в Будині у 1837 р. Він гідно продовжив сподвижницьку діяльність видатного закарпатського просвітителя Андрія Бачинського (1732-1809), “пішов повністю по слідах свого мецената і наставника, віддавши своєму народу серце і розум, всього себе” [62]. Справедливим є твердження, що “без його імені не можна правильно представити собі культурну історію нашого краю” [63]. Сьогодні про його діяльність розповідається як у наукових виданнях [64], так і в підручнику з історії України для загальноосвітніх шкіл [65]. Без сумніву, наукова спадщина М. Лучкая займає гідне місце у вітчизняній історіографії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сак Ю. "Historia Carpato-Ruthenorum" Михайла Лучкая// Науковий збірник Музею української культури у Свиднику (Далі НЗМУКС).- 1983.- № 11.- С. 41-44; Лизанець П. М. Михайло Лучкай і його граматики// Михайло Лучкай. Граматика слов'яно-руська/ Переклад з латинської П. М. Лизанця та Ю. М. Сака.- К., 1989.- С. 5-33.
2. Рудловчак О. Біля витоків багатоводної ріки: До 200-річчя від дня народження Михайла Лучкая// НЗМУКС.- 1990.- № 16.- С. 7-27; Баран О. Гомілетичні "Бесіди" Михайла Лучкая з 1830 р.- Вінніпег.- 1977.- 85 с.
3. Церковная газета в пользу восточнокаатолической церкви, соединенной с римским патриаршеским престолом.- Будин, 1858.- 10 (22) марта.- С. 55.
4. Гаджега В. Михаил Лучкай: Жителіс и творы.- Ужгород, 1929.- С. 13.
5. Церковна газета.- 1858.- № 7.- С. 55.
6. Сочинения М. П. Погодина. Историко-политические письма и записки.- Т. IV.- М., 1874.- С. 20.
7. Краль Янко. Панславист Людевит Штур и его учение// Известия С.-Петербургского благотворительного общества.- 1884.- № 6.- С. 22.
8. Раич И. Историја разних славенских народов, наипаче Болгар, Хорватов и Сербов из тьмы забвенія изятая и во свет историческїй произведенная Іоанном Раичем. Часть третія. У Вієнні, 1794.- 363 с. (Один примірник знаходиться у бібліотеці Ужгородського держуніверситету, відділ рукописів та стародруків, № 268.)
9. Конев И. (Болгария). Историческая мысль болгарских народов в XVII в. и формирование их национальных литератур// Культура народов Балкан в новое время. Балканские исследования. Вып. 6.- Москва, 1980.- С. 34-35.
10. Там же.- С. 32.
11. Дзенделівський Й., Ганудель З. Граматика Арсенія Коцака// НЗМУКС.- 1990.- Т. 2, № 15.- С. 67.
12. Удвари И. О живоце и діяльносци Андрия Бачинского (1732-1772-1809)// Нова думка: видання Союзу русинів і українців Хорватії.- Вуковар, 1989.- № 76.- С. 34.
13. ДАЗО.- Ф. 151.- Оп. 19.- Од. зб. 119.
14. Там же.- Оп. 25.- Од. зб. 7.
15. Там же.- Оп. 20.- Од. зб. 33.
16. Там же.- Од. зб. 1.
17. Historia critica Regum Hungariae stirpis mixtae ex domesticorum et exterorum scriptorum concinnata A Stephano Katona? t/ 1-42/- Budaе, 1779-1817. (Один примірник знаходиться у бібліотеці Ужгородського держуніверситету, відділ рукописів та стародруків, № 14282).
18. Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae// Перфецкій Е. Обзор Угросурской историографии.- Известия отделения русского языка и словесности Академии наук.- Том XIX, книга 1-я.- Санкт-Петербург, 1914.- С. 297.
19. Див. Попович М. Матей Бел і закарпатські українці// Дукля.- 1989.- № 6.- С. 61.
20. Бантыш-Каменский Д. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. Репринтне видання.- К.: Час, 1993.- С. 480.
21. Див. Данилюк Д. Історія Закарпаття в біографіях і портретах (з давніх часів до початку ХХ ст.).- Ужгород, 1997.- 297 с.
22. Nos vocabularium Alphabetum acripsit Viennae. 1815. Michael Lucskay.- 22 с. (Один примірник знаходиться у бібліотеці Ужгородського держуніверситету, відділ рукописів та стародруків).
23. Тюртюмова Т.Л., Штернберг Я.И. Рукопись 1815 г. украинского ученого М. Лучкая: (Об эфиопских языках)// Семитские языки: Материалы первой конф. по семит. языкам. 26-28 окт. 1964.- Вып. 2.- Ч. 1.- М., 1965.- С. 135-140.
24. Гаджега В. Михаил Лучкай.- С. 55.
25. Карпатський світ.- 1939.- № 5-6.- С. 1022.
26. Grammatica Slavo-Ruthena. Seu vetero-slavicae, et actu in montibus carpathicis parvo-russicae, ceu dialecti vigentis linguae. Edita per Michaelem Lutskay.- Budaе, tuisip reg. universitatis Pestiensis. 1830./ Фототипне видання Підготовка до видання Лизанця П. М.- S. VIII.
27. Свенцицкий И. Материалы по истории возрождения Карпатской Руси.- Львов, 1905.- С. 147.
28. Маковей О. З історії нашої філології. Три галицькі граматики// Записки наукового товариства Т. Г. Шевченка (Далі НЗТШ).- Львів, 1902.- Т. LI.- С. 51.
29. Науковий збірник товариства "Просвіта" в Ужгороді за 1930-1931 рр. Річник VII-VIII.- Ужгород. 1931.- 315 с.
30. Карпаторусский сборник.- Ужгород, 1931.- С. 259-311; 312-328.
31. Лучкай М. Граматика слов'яно-руська/ Переклад з латинської П. М. Лизанця та Ю. М. Сака.- К., 1989.- 190 с.
32. Повна назва праці така: Historia Carpato-Ruthenorum Sacra, et Civilis (antiqua, et recens usque ad praesens tempus): Ex probatissimis Authoribus, Diplomatus Regiis, et Documentis Archivi Eppalis Dioecesis Munkats, elaborata, per Michaelem Lutskay B. M. V. Praepositum Aulicum Lucensem in Italia et Parochum Unghvar antea secretariu Eppatem. Tomus I. A sera antiquitate, usque adventum Magyarorum in jazigiam, et Daciam. Cassoviae, 1843. (Історія карпатських русинів церковна і світська (давня і нова аж по наш час): Написав на матеріалі достовірних авторів, королівських грамот та архівних документів Мукачівської єпархії Михайло Лучкай, придворний наставник храму П. Д. М. в м. Лукка в Італії і ужгородський священник, перед тим єпархіальний секретар. Том I, Кошиці, 1843).
33. Лучкай М. Історія карпатських русинів церковна і світська (давня і нова аж по наш час). Т I НЗМУКС.- Пряшів, 1983.- № 1.- С. 52-179; Т. 2, ч. I // № 13.- 1988.- С. 118-245; Т. 2, ч. II - № 14.- 1986.- С. 93-258. Т. 3 - № 16.- 1990.- С. 29-

- 255; Т. 4 // № 17.- 1991.- С. 27-182; № 18.- 1992.- С. 63-152; Т. 5, ч. I // № 20.- 1995.- С. 83-184; Т. 5, ч. II // № 21.- 1998.- С. 51-142.
34. Лучкай М. Історія карпатських русинів. Т. I.- НЗМУКС.- 1983.- № 11.- С. 52.
35. Див. Орос М. В. М. Лучкай про мову, етнос, історію та культуру Закарпаття// Українські карпати: Матеріали міжнародної наукової конференції "Українські Карпати: етнос, історія, культура". (Ужгород, 26 серпня-1 вересня 1991 р.).- Ужгород, 1993.- С. 366-372.
36. Лучкай М. Історія карпатських русинів. Т. 2// НЗМУКС.- 1988.- № 13.- С. 139.
37. Лучкай М. Названа праця. Т. 2, ч. 2// НЗМУКС.- 1986.- № 14.- С. 133-134.
38. Там же.- 133.
39. Там же.- С. 134.
40. Там же.
41. Лучкай М. Названа праця. Т. 2, ч. 1// НЗМУКС.- 1988.- № 13.- С. 187.
42. Лучкай М. Названа праця. Т. 2, ч. 2// НЗМУКС.- 1986.- № 14.- С. 135.
43. Там же.- С. 227.
44. Лучкай М. Названа праця. Т. 3// НЗМУКС.- 1990.- № 16.- С. 110.
45. Лучкай М. Названа праця. Т. 4//НЗМУКС.- 1991.- № 17.- С. 74.
46. Там же.- С. 56.
47. Лучкай М. Названа праця. Т. 4//НЗМУКС.- 1992.- № 18.- С. 109-134.
48. Лучкай М. Названа праця. Т. 2, ч. 1//НЗМУКС.- 1988.- № 13.- С. 200.
49. Церковныя беседы на все недели рока на поучение народное. В церкви парохіальной оунгварской казанной Михайлом Лучкай. Часть первая. В Будині, 1831.- 340 с.; Часть вторая.- 311 с.
50. Федака Д. Теплою рідної землі зігрітий// Календар «Просвіти» на 1993 р.- Ужгород, 1993.- С. 144.
51. Карамзин Н. М. Історія Государства Россійскаго. Книга I. Тома I-IV.- М., 1988.- С. VIII.
52. Лихачев Д. С. Там же.- С. 5.
53. Лучкай М. Названа праця. Т. 2, ч. 2//НЗМУКС.- 1986.- № 14.- С. 134.
54. Кирило-Мефодіївське товариство.- К., 1990.- Т. 1.- С. 152.
55. Бантыш-Каменский Дм. Биографии российских генералиссимусов и генерал-фельдмаршалов. Часть 3-4. Репринтное воспроизведение издания 1840 г.- Издательское объединение «Культура», 1990.- С. 344, 345.
56. Дневники и письма Н. И. Тургенева за 1816-1824 годы.- Петроград, 1921.- Т. III, кн. XI.- С. 114.
57. Историография истории нового времени стран Европы и Америки.- М., 1990.- С. 51.
58. Там же.- С. 121.
59. Лучкай М. Названа праця. Т. 2, ч. 1//НЗМУКС.- 1988.- № 13.- С. 200-203.
60. Т. В. Перша друкована запись подкарпатского фольклору// Літературна неділя.- Унгар, 1943.- Річник III.- С. 270.
61. Русалка Дністровая.- Будин, 1837.- С. VI.
62. Рудловчак О. Біля витоків багатоводної ріки: До 200-річчя від дня народження Михайла Лучкая// НЗМУКС.- 1990.- № 16.- С. 111.
63. Чумак Т. М. О культурно-національном возрождении в Закарпатье// Тези доповідей та повідомлень XVII наук. конф.: (Квітень 1963 р.). Серія філологічна.- Ужгород, 1963.- С. 41.
64. Данилюк Д. Михайло Лучкай – патріарх закарпатської історіографії.- Ужгород. 1995.- 61 с; Його ж. Історична наука на Закарпатті (кінець XVIII-перша половина XX ст.).- Ужгород, 1999.- 340 с.
65. Сарбей В. Г. Історія України XIX ст.- К., 1994.- С. 20.